

S. Şaumyan: Ağcaqumla Hindistan arasında

Şaumyanla bağlı başlanmış mübahisələr Azərbaycan tarix elmi üçün elə ciddi əhəmiyyətə malik deyil

Düz bir il əvvəl 26 Bakı komissarları, daha doğrusu, bu komissarların başçısı Stepan Şaumyanla başlanmış sensasion məlumatların yeni dalğasına start verildi. Tarix institutunun direktoru Yaqub Mahmudov yanvar ayının 29-da YAP- ın qərarğahında keçirdiyi mətbuat konfransında yeni arxiv sənədlərini nümayiş etdirərək özünün bir il əvvəl S. Şaumyanın guya Hindistana qaçması barədə fikirlərinin təsdiq olunduğunu bildirdi. Lakin Y. Mahmudovun mətbuat konfransında səsləndirdiyi fikirlərdə bir sıra mübahisəli məqamlar olduğu üçün bu məsələləri şərh etməyi və bəzi məsələlərə aydınlıq gətirməyi professor Cəmil Həsənlidən xahiş etdik. Xatırladıyıq ki, professor C. Həsənlidən həmin dövr üzrə çox sanballı monoqrafiyaların müəllifidir və ötən il bu məsələ ətrafında müzakirələr gedən zaman da “Azadlıq” bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirmək məqsədilə ondan müsahibə götürmüşdü.

- Cəmil müəllim, deyərsən Stepan Şaumyanla bağlı mübahisələr Azərbaycanda hələ uzun müddət davam edəcək. Yenidən bu məsələyə qayıtmağın bir mənası varmı?

- Bu məsələlər barədə mənim fikirlərim bir qədər fərqlidir. Ötən ilki müsahibələrimdə də demişəm, indi də deyirəm – Şaumyanla bağlı başlanmış mübahisələr Azərbaycan tarix elmi üçün elə ciddi əhəmiyyətə malik deyil. Bu məsələyə yenidən qayıtmağın heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Xüsusilə, o mənada ki, mətbuat konfransında yeni sənədlər kimi təqdim edilən sənədlərin bir hissəsi elmi ictimaiyyətə nəinki SSRİ dağılandıqdan sonra, hətta sovet dövründə də bəlli idi. 2010-cu ildə “Türkiyə Ermənistanı” haqqında Rusiya XKS - nin 29 dekabr 1917-ci il dekretinin icrasının Qafqazın Fövqəladə Komissarı təyin edilmiş S. Şaumyanla tapşırılması hamıya bəllidir. İndi onu təzə sənəd kimi təqdim etməyin nə mənası var? Bilirsiniz Şaumyanın Azərbaycan xalqı qarşısında cinayəti onun bolşevik, ya daşnak olmasında, Ağcaqumda, yaxud Hindistanda ölməsində deyil. Onun Azərbaycan xalqına qarşı cinayəti rəhbərlik etdiyi dövlət qurumunun müsəlman əhalisinə qarşı soyqırım siyasəti yürütməsində idi ki, bu da tarixi sənədlərlə təkzibolunmaz şəkildə təsdiq edilib.

- Yaqub müəllim bəzi sənədlər nümayiş etdirdi və bildirdi ki, Şaumyan 1918-ci il sentyabrın 20-də güllələnən komissarlar arasında olmayıb. Eyni zamanda onun cəsədi də ötən ilin qazıntılarında tapılmayıb.

- Bilirsiniz, bu cəsədlərin kimin olduğunu sübut etmək çox çətin məsələdir. Heç kəsin qoluna tanınma nişanı bağlayıb güllələnməmişdilər. Bu məsələ barəsində yüzlərlə sənəd var. Moskva, Bakı, Aşqabad, Fərqanə arxivlərində. Amma toplu olaraq sənədlər hamısı Rusiya dövlət sosial siyasi tarix arxivindədir. Orada sənədlərin Aşqabad, Fərqanə, yaxud Bakı arxivindən götürüldüyü və rəqin aşağısında qeyd edilib. Bu sənədlərin böyük əksəriyyəti 1926-cı ilin aprel ayında 26 Bakı komissarlarının güllələnməsi ilə bağlı Bakıda keçirilən məhkəmə prosesinin materialları içərisində vardı. Ancaq burada incə bir məqam var. Şaumyan ermənidir. Ona görə də bizim ictimaiyyət onun haqqında “kriminal” xarakterli sensasiyalar eşitməyə meyllidir. Lakin bütün hallarda tarixi həqiqətləri açıq-açıqma inkar etmək mümkün deyil. Birincisi, 26- ların dəfni Şərqi xalqlarının Bakıda keçirilən 1-ci qurultayı vaxtı olub və ictimai xarakter alıb. Krasnovodska göndərilən komissiya orada 26 tabut düzəltməyi sifariş verib. Ağcaqum çölündən 26 tabut gətirilib, Bakıda 26 tabutun hər birinin başının üstündə 26 fəhlə əlində bayraq dayanıb və bunların hamısı lentə alınıb. Əgər tabutlardan hansılarınsa içi boş olubsa, bu başqa məsələ. Lakin yenə deyirəm, heç kəs sübut edə bilməz ki, bu tabutların içərisində olan cəsədlər kimləridir. Dəfn komissiyasının sənədlərində göstərilir ki, Ağcaqum səhrasında qazıb meyitləri çıxaranda cəsədlərin başı üstündə deyildi və bir çox hallarda kəllə sümüklərini cəsədlərdən aralı məsafələrdə tapmışdılar. Digər tərəfdən 26- ları güllələyən dəstənin başçılarından özləri də hələ istintaqa cəlb edilməzdən xeyli əvvəl Bakı bolşeviklərini güllələməklə yanaşı, başlarını kəsdiklərini demişdilər.

Məsələn, sənədlərin çoxunda qeyd olunur ki, 26 komissarın hamısının başı vurulmuşdu (vsem 26 komissaram otrubleni qolovi). Digər bir sənəddə 26- ların güllələnmələrini icra edən Beknazar Sarıyevin drujinasında xidmət edən Yusup Yusupov deyir: “Şaumyanın başını şəxsən o kəsib, belə ki, onun beyni hər tərəfə səpələnmişdi” (eto on imennno rubil Şaumyanı i tak, çto u neqo mozqı letali vo vse storoni). Bəs onda bu və buna bənzər yüzlərlə sənədi necə inkar edərsən?

- Axı Yaqub müəllim Şaumyanın “Suxoy payok” olması haqqında sənəd nümayiş etdirdi. Bəs, bu necə olsun?

- Əvvəla 1918-ci il sentyabrın 19-dan 20- nə keçən gecə saat 12-1 arası nəzərdə tutulan adamları kameradan çıxarıblar. 35 nəfərdən 17-i bir həbsxanada yatırdı. 18-i digər həbsxanada. Birincidə S. Şaumyan, onun iki oğlu Suren və Levon, Çaparidze, Tatevos və Arsen Əmiryanlar, Mikoyan, Metaksa Nikoloşvili, Fialetov, Zevin, Kandeliki və 5 qadın saxlanmışdı. Sentyabrın 20-də “Suxoy payok” S. Şaumyanın adına gələ bilirdi. Çünki ərzaq sənədi qabaqcadan hazırlanırdı. Amma sonrakı günlərdə bu Suren Şaumyanın adına gəlirdi. Yəni S. Şaumyan yazanda nəzərə almaq lazımdır ki, burada Suren Şaumyan da var idi. O Mikoyanla bir həbsxanada yatırdı. Həmin axşam komissarları bir parovoza qoşulmuş iki vaqonda Aşqabada yola salanda Krasnovodsk şəhər hakimiyyətinə Aşqabada və ingilis komandanlığına raport göndərmişdi ki, Bakı bolşevikləri – Şaumyan da daxil olmaqla 7 nəfərin

adı yazılır və digərləri – Aşqabada göndərildi. Ümumiyyətlə bir sənəd elmi nəticə çıxarmaq üçün yetərli deyil.

- Bəs bu Hindistan versiyası və müğənni Bilal Əliyevin şahidlik etməsini nə ilə izah etmək olar?

- Mətbuat konfransında belə fikirlərin səsləndirilməsi sadəcə olaraq təəssüf hissi doğurur. Mətbuat konfransında səsləndirilən fikirlərin içərisində ən təəccüblüsü elə müğənni Bilal Əliyevin şahidliyidir. Əgər bizim hər hansı ciddi sayılan elmi mübahisələrimiz rus dilini pis bilən, söhbətin yalnız mənasını anlayan müğənni Bilal Əliyevin yarımçıq şahid ifadəsi ilə müəyyənləşsə, bu elə də yaxşı nümunə deyildir. Böyük müğənni R. Behbudovla bağlı kaset söhbəti də ciddi söhbət deyil. Sovet quruluşunda belə şeylər istisnaqlı təşkil edirdi. Kimsə xaricə qaçsın və onun oğlu Levan Şaumyanı Sov IKP MK yanında marksizm-leninizm institutunun direktor müavini qoysunlar. Belə şeylərin ciddi elmə heç bir dəxli yoxdur. Kaset varsa, ortalığa qoymaq lazımdır və bir də 80-ci illərin sonu – 90-cı illərin əvvəllərində azərbaycanlılarla ermənilərin münaqişəsi Şaumyanın Ağcaqum çölündə güllələnməsi, yaxud Hindistana qaçması üstündə deyildi. Digər tərəfdən R. Behbudovla B. Əliyevin Hindistan səfəri zamanı onlara yeni dəfn olunduğu deyilən S. Şaumyanın 115-116 yaşı olmalı idi. Bu nə qədər inandırıcıdır?

- Yaqub müəllim mətbuat konfransında M. Əzizbəyovla bağlı da ciddi ittihamlar səsləndirdi.

- Bu məsələ ilə bağlı mətbuat konfransında səsləndirilən fikirlərin bir qismi ilə razılaşmaq olmaz. M. Əzizbəyovun adına küçənin götürülməsi və abidənin sökülməsi digər bir məsələdir. Lakin onu azərbaycanlılara qarşı qırğınlarda iştirakda ittiham etmək elmi həqiqətdən daha çox subyektiv amillərlə bağlıdır. Tarixi şəxsiyyətlərə münasibətdə bir az ehtiyatlı olmaq lazımdır.

Qoy bir az özümü də tənqid edim. Məsələn, mən yanvarın 29-da “Bizim yol” qəzetinə müsahibə vermişəm və müsahibənin adını da təklif etmişəm. Lakin götürüb müsahibəni “Nəriman Nərimanov Azərbaycanın əleyhinə çıxıb” başlığı ilə veriblər. Halbuki, müsahibənin içərisində söhbət tamam ayrı şeylərdən gedir. Bu, tamamilə yolverilməzdir. Ən azından ona görə ki, bir tarixçi olaraq mən N. Nərimanovu böyük şəxsiyyət hesab edirəm, hətta bəzi səhvləri olsa belə. Görünür, müsahibənin nəşr prosesinin hansısa məqamında diqqətsiz olmuşam. M. Əzizbəyova gəldikdə isə, onlarla arxiv sənədləri var ki, Əzizbəyovun mart qanlı hadisələrinin qarşısını almağa cəhd göstərdiyini, lakin bu mümkün olmayanda hadisələrin dəhşətindən hətta oturub ağladığını təsdiq edir. Qeyri-azərbaycanlı bolşeviklər Əzizbəyov haqqında Bakı XKS-nə yazırdılar ki, Əzizbəyov Bakı kəndlərinə gedib adamları başa salır ki, beş-altı adam yığıb tez sovet hökumətini tanımağımız barədə sənəd imzalayın, yoxsa ermənilər gəlib sizi qıracaq. Salyan və Biləsuvarla qırğınlara törədən cəza dəstələrinə M. Əzizbəyovun rəhbərlik etməsinə gəldikdə, bu da bir qədər dəqiqləşdirilməlidir. Qeyd edim ki, yerlərdə qırğınları kimlərin törətməsi barədə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının Salyan, Lənkəran, Cavad qəzalarından topladığı materiallarda kifayət qədər məlumatlar var. Sadəcə olaraq onlarla ətraflı tanış olmaq lazımdır. Cəza dəstəsinin başçısı kimi yox, quberniya komissarı kimi M. Əzizbəyov taxıl tədarükü ilə bağlı ara-sıra qəzalara gedirdi. Biləsuvara gəldikdə isə 1917-ci ildə ümumilikdə Muğanda olan 121 yaşayış məntəqəsinin 67-si müsəlman, qalanı rus-malakan yaşayış məntəqəsi idisə, ayrılıqda Biləsuvarla yaşayış məntəqələrinin 80 faizi 1902 – 1916 cı illərdə rus köçkünlərindən ibarət idi. Onlar əsasən taxılçılıq ilə məşğul idilər. M. Əzizbəyovun ora gedişi də daha çox taxıl tədarükü ilə bağlı idi. Lənkəran qəza komissarı M. İsmayilbəyov 1919-cu ildə yazdığı hesabatda göstərir ki, Muğana və Lənkərana göndərilən Qırmızı Qvardiya dəstələrinin 3/4 hissəsi ermənilər idi. Biləsuvarla bu dəstələrə polkovnik Avetisov rəhbərlik edirdi. Onlar yerli müsəlman əhalisinə divan tuturdular. Belə hərəkətlər də müsəlman kəndli kütlələrinin Bakı XKS-ə qarşı düşmən mövqeyə keçməsinə səbəb oldu.

Ümumilikdə isə N. Nərimanov, M. Əzizbəyov və M. Vəzirovun günahı onda idi ki, onlar mart hadisələri kimi qanlı hadisələrdən sonra Bakı Xalq Komissarları Sovetinə daxil olmuşdular.

Lakin bütün bunlarla yanaşı deməliyəm ki, tarix institutu xaricdə Azərbaycan tarixinə aid olan materialların toplanması istiqamətində faydalı iş görür. Və yəqin ki, yaxın gələcəkdə toplanmış materialın obyektiv elmi təhlili də veriləcək.

Ramin Deko